

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOLOGY

e-ISSN: 1694-8874

№2(6)/2025, 45-55

УДК: 81-23

DOI: [10.52754/16948874_2025_2\(6\)_5](https://doi.org/10.52754/16948874_2025_2(6)_5)

**КЫРГЫЗ, ОРУС ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНДЕГИ СИНОНИМДЕРДИН
КОЛДОНУЛУШУНУН ӨЗГӨЧҮЛҮГҮ**

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИНОНИМОВ В КЫРГЫЗКОМ, РУССКОМ И
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

FEATURES OF THE USE OF SYNONYMS IN KYRGYZ, RUSSIAN AND ENGLISH
LANGUAGES

Ысмайылова Бурулкан Абжапаровна

Ысмайылова Бурулкан Абжапаровна

Ysmailylova Burulkan Abzharapovna

окутуучу, Ош мамлекеттик университети

преподаватель, Ошский государственный университет

Lecturer, Osh State University

usmailovaburul@gmail.com

Иманкулова Толгонай Жакыповна

Иманкулова Толгонай Жакыповна

Imankulova Tolgonai Zhakupovna

окутуучу, Ош мамлекеттик университети

преподаватель, Ошский государственный университет

Lecturer, Osh State University

timankulova@ohsu.kg

КЫРГЫЗ, ОРУС ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНДЕГИ СИНОНИМДЕРДИН КОЛДОНУЛУШУНУН ӨЗГӨЧҮЛҮГҮ

Аннотация

Бул макалада кыргыз, орус жана англис тилдериндеги синонимдерди изилдөөнүн абалы жөнүндө баяндалат. Анда кыргыз, орус жана англис тилдериндеги синонимдердин негизги багыттары жана теориялык негиздери салыштырылып, талкууланат. Макалa синонимдерди изилдөөгө арналган, анда сөз лексика системасынын элементи катары ачылып, өздөштүрүүсүнө таасирин тийгизет. Бул үч тилдеги синонимдик катарларда өзөктүү сөздөр, турлөргө жана функцияларга бөлүнүшү салыштырылып, изилденет. Компоненттердин саны боюнча салыштырылып жаткан тилдердеги синонимдик катарлар бирдей эмес экендиги далилденет. Ошондой эле макалада синонимдердин теориясына жана сөздүк синонимдердин иштешине тиешелүү кээ бир аспектилер бөлүнүп көрсөтүлөт.

Ачык сөздөр: синонимдер, лингвистикалык сөз айкашы, англис орус жана кыргыз тилдеринин грамматикасы, синонимдик феномен, синонимдик мамилелер, вербалдык синонимдер

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИНОНИМОВ В КЫРГЫЗКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье рассматривается современное состояние изучения синонимов в кыргызском, русском и английском языках. Проводится сравнительный анализ основных направлений и теоретических основ исследования синонимии в сопоставляемых лингвокультурах. Особое внимание уделяется слову как элементу лексической системы, влияющему на процесс освоения языка. В работе анализируются и сопоставляются доминанты синонимических рядов, их классификации и функциональные особенности в трех языках. Исследование доказывает количественное различие компонентов в синонимических рядах рассматриваемых языков. Кроме того, в статье выделяются отдельные аспекты, касающиеся теории синонимии и специфики функционирования синонимов в лексикографической практике.

FEATURES OF THE USE OF SYNONYMS IN KYRGYZ, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

Abstract

This article examines the current state of synonymy research in the Kyrgyz, Russian, and English languages. It provides a comparative analysis of the primary research directions and theoretical frameworks of synonymy within the compared linguocultures. Particular emphasis is placed on the word as an element of the lexical system that influences the language acquisition process. The study analyzes and compares the dominants of synonymic series, their classifications, and functional characteristics across the three languages. The research demonstrates quantitative differences in the components of synonymic series within the languages under consideration. Furthermore, the article highlights specific aspects regarding the theory of synonymy and the functional peculiarities of synonyms in lexicographical practice.

Ключевые слова: синонимы, лингвистическое словосочетание, грамматика английского, русского и кыргызского языков, синонимический феномен, синонимические отношения, вербальные синонимы.

Keywords: synonyms, linguistic collocation, English, Russian and Kyrgyz grammar, synonymic phenomenon, synonymic relations, verbal synonyms

Киришүү

Синонимия – тилдеги маанилердин толук же жарым-жартылай дал келүүсүн билдирген тилдеги семантикалык мамилелердин бир түрү, лингвистикалык сөз айкаштарынын маанилеринин дал келиши. Синонимия дээрлик бардык тилдерде кездешет. Синонимдердин ар кандай түрлөрү тилди байытып, кепке белгилүү бир стилди берет. Синонимдердин пайда болушу жана өнүгүшү коомдук турмуштагы жалпы өнүгүүлөргө, өзгөрүүлөргө карата ар түрдүү болушу мүмкүн, анткени, тилдин өзү - коомдук, тарыхый көрүнүш (Үсөналиев, 2014, 8-б.).

Белгилүү бир жагдайга же сүйлөмгө оптималдуу синоним тандоо синонимдик байланышта турган сөздөрдүн тобунан жасалат. Синонимдик катарда белгилүү бир тайпадагы бардык сөздөрдүн маанисин тагыраак жеткирип, жалпылоочу бир борбордук же негизги сөз болот. Мисалы кыргыз тилинде, жардам, көмөк, кол кабыш. “Жардам” бул жерде баымдуу сөз. Ал эми англис тилине, eat, chew, bite. Бул жерде “eat” басымдуу. Орус тилинде, красивый, прекрасный, чудесный. Бул жерде “красивый” басымдуу. Бул сөздөр сүйлөөнүн жана кырдаалдын бардык стилине оңой колдонулушу мүмкүн. Бул синонимдик катардагы сөздөрдүн бардыгы дээрлик бирдей мааниге ээ.

Синонимдердин төмөнкүдөй түрлөрү бар: толук жана жарым-жартылай. Толук синонимдер менен сөздүн маанилери бирдей, байланыш жактан окшош. Кээ бир сөздөрдүн лексикалык мааниси бирдей болушу мүмкүн, бирок алар бир эле комбинатордук/байланыш мааниге ээ эмес, башкача айтканда, ар кандай контекстте бири-бирин алмаштыра албайт. (Сапарбаев, 2015, 140-б.).

Мааниси бирдей, бирок эмоционалдуулугу башка сөздөр. Мисалы кыргыз тилинде, сөз айкаштары “күчүгүм” жана “иттин баласы”. Бул эки сөз айкашынын биринчиси жакшы маанини билдирсе, экинчиси одоно мааниге ээ. Англис тилинде синонимдердин структуралык түрлөрү да бар. Бул жерде жөнөкөй жана татаал сөздөр жөнүндө сөз болуп жатат. Жөнөкөй - бир сөздөн, татаал - бир нече сөздөн турат. Мисалы англис тилинде, *flyer* жана *flying man*. Ал эми кыргыз тилинде, майлык, кол аарчы.

Синонимдик функцияларга төмөнкүлөр кирет жана кайсы тилде болбосун синонимдер төмөнкүдөй функцияларды аткарат:

Алмаштыруу. Синонимдерди колдонуу менен адам кайталануудан кача алат.

Тактоо жана спецификация. Адамдын өз оюн так жеткирүү жөндөмү.

Экспресс. Синонимдер сөзүнүзгө эмоционалдуу жана стилдүү таасир кошууга мүмкүндүк берет.

Баалоо. Синонимдердин жардамы менен сиз объекттерге же окуяларга болгон мамилениңди көрсөтө аласыз.

Түшүндүрмө. Синонимдер конкреттүү терминдерди түшүндүрүү үчүн колдонулушу мүмкүн.

Салыштыруу жана карама-каршылык. Синонимдердин жардамы менен автор предметтердин жана кубулуштардын ортосундагы айырмачылыктарды көрсөтө алат.

Синонимиянын маани-маңызы, сөздөрдүн ортосундагы синонимдик мамилелер семасиологиянын маселелери лингвисттердин көңүлүн эзелтеден эле буруп келет, анткени синонимиянын маселелерин чечүү антонимия жана полисемия менен тыгыз байланышта болгондуктан, аны изилдөө семасиология үчүн гана эмес, ошондой эле лексикография, адабий сын, тилди окутуунун методикасы боюнча да маанилүү.

Ошентип, кээ бир изилдөөчүлөр сөздөрдүн маанилеринин бирдейлигин синонимдүүлүктүн зарыл белгиси деп эсептешсе, синонимдерге мааниси боюнча окшош сөздөрдү таануу кээ бир лингвисттерге карама-каршы көрүнөт, анткени тилдик материянын сакталуу мыйзамына ылайык, абсолюттук окшош бирдиктер семантикада дифференциацияга, баалоого жана шайкештикке умтулушу керек. Албетте, тил системасында кош формалар (негизинен оригиналдуу жана кабыл алынган сөздөр) тил тутумунда бирдей боло алат, бирок тилдеги алардын саны бир топ чектелүү жана алардын көбүнүн болушу убактылуу шарт. Лингвистикалык адабиятта бул проблемага компромисстик мамиле бар. Бул ыкмага ылайык, синонимдер мааниси жагынан жакын же окшош сөздөр. Көпчүлүк окумуштуулар синонимдүүлүк өз мамилелери менен мүнөздөлгөн жана жалпы тилдин лексикалык системасынын бир бөлүгү катары камтылган жалпы тил чип экендигине кошулат.

Бирок, бардык окумуштуулар синонимдердин эң маанилүү стилдик кызматы ойду эң так туюнтуучу каражат болушу керек деп бир ооздон айтышат. Демек, мындай лексикалык элементтерди туура колдонуусу тилди билүүнүн, чечендиктин көрсөткүчү катары каралат

Мисалы англис тилинде: *Beautiful – attractive – lovely – handsome – fair – fine – graceful – stunning.*

Begin – start – initiate – commence – launch

Child – baby – infant – kid – teenager

Cold – cool – chilly – frosty – icy – wintry

Орус тилинде : *Красивый -прекрасный -чудесный -великолепный*

Ребёнок -дитя- малыш - младенец - малютка

Холодный - прохладный- морозный - студённый

Кыргыз тилинде: *сулуу- кооз- жагымдуу -жакшынакай - сүйкүмдүү - - келбеттүү*

Бала - бөбөк -ымыркай - наристе -чүрпө

Суук -аяз -ызгаар ж.б. (Ginzburg et al., 1979).

Ар бир синонимдик катар бүтүндөй катар үчүн негизги, жалпы маанини алып жүргөн башкы сөзгө ээ. Бул сөз үстөмдүк деп аталат жана ар дайым биринчи орунда турат - жогоруда көрсөтүлгөн топтордо ал кара түс менен белгиленди.

Синонимдик катардагы калган сөздөр да жалпы мааниге баш ийет, бирок алардын ар бири өзүнө тиешелүү семантикалык коннотацияга ээ. Келгиле, муну үстөмдүк кылуучу «beautiful» деген сөздүн мисалында карап көрөлү.

Белгилүү болгондой, бул сөз көбүнчө "сулуу" деп которулат. Бул ар кандай сүйлөмдө жана кырдаалдарда колдонулушу мүмкүн. Бирок, англис тили биринчи кезекте контексттин тили болуп саналат, ошондуктан ар бир жеке учурда "сулуу" түшүнүгү өзүнүн семантикалык жана эмоционалдык коннотациясын талап кылат. (Hornby, 1962). Демек, эркектин сулуулугу жөнүндө сөз кылганда “handsome” деген синонимди колдонушат. Кимдир бирөөнүн жагымдуулугу жөнүндө айтканда, алар “attractive” колдонушат. Классикалык сулуулук “fine” деген сөз менен, ал эми көз жоосун алган сулуулук “stunning” сын атоочу менен сүрөттөлсө болот. Көрүнүп тургандай, англис тилиндеги синонимдердин колдонулушу өтө назик маселе, ошондуктан ар бир жаңы сөздү жаттоодо ал колдонулган мисалдарды мүмкүн болушунча изилдөө зарыл (Hornby, 1962, p. 231).

Синонимдин түрлөрү

Маанилердин окшоштугуна карабастан, англис тилиндеги синонимдердин ортосундагы айырма, албетте, бар - жана биринчиден, ал тигил же бул сөз менен туюнтулган семантикалык көлөкөлөрдөн жана мүнөздөмөлөрдөн так көрүнөт. Бул айырманы жакшыраак түшүнүү үчүн тилдеги синонимдердин негизги түрлөрүнө токтоло кетели.

Толук

Сөздүк маанилери дээрлик толугу менен дал келген синонимдер. Башкалардын арасында бул кесиптердин белгилерин камтыйт (Харитончик, 2001, 126-б.)

to allow – to permit -уруксат берүү- разрешить

screenwriter – scenarist -сценарист-сценарист

steward – flight attendant -стюард-стюард

Жарым-жартылай

Бул топко кээ бир сөздүк маанилери боюнча дал келген синонимдер кирет. Белгилүү болгондой, англис тилиндеги сөздөр бир нече мааниге ээ болушу мүмкүн жана кайсы бир учурда алардын айрымдары башка сөздөрдүн маанисине окшош болуп чыгышы мүмкүн (Харитончик, 2001, 128-б.)

Мисалдар: cold - холодный - муздак – cool -прохладный - муздак - салкын – chilly - студёный - муздак – frosty -морозный - аяздуу ж.б.

Эмоционалдык жактан окшош эмес

Бир эле нерсени же кубулушту билдирген же сүрөттөгөн, бирок эмоционалдык мааниси ар башка болгон синонимдер. Алар көбүнчө ар кандай сүйлөө стилдерине таандык, ошондуктан аларды колдонууда этият болуу керек.

Мисалдар: Go away! Уходи! Кет! - Get out! Убирайся! Чык!

Бирдей эмес аныктоо.

Бул топко сөз айкашындагы сөздүн же кубулуштун маанисин билдирген синонимдер кирет. Эреже катары, мындай учурларда бир сөздүн синоними жалпы же илимий жактан аныкталган мааниге ээ болсо, экинчиси идиома болуп саналат (Харитончик, 2001, 131-б.).

A dog – man’s best friend . Собака - друг человека. Ит – адамдын досу.

Жалган синонимдер

Синонимдердин эң кызыктуу топторунун бири. Бир караганда, алар бир категорияга киргендей сезилиши мүмкүн, бирок алар ар кандай түшүнүктөрдү билдирет. Шарттуу түрдө, алар эки топко бөлүүгө болот (Смирницкий, 1956, 184-б.).

Алмаштырылуучу

Эреже катары, тукумду жана түрдү билдирген, бирок ошол эле учурда контекст уруксат берсе, бири-бирин алмаштыра алгандар. Ошентип, мисалы, биз *venicle* жана *car* деген сөздөрдү келтирсек болот. Биринчиси сөздүн кеңири маанисинде унааларды белгилесе, экинчиси жүргүнчү ташуучу унаа жөнүндө сөз болуп жатканын баса белгилейт. Бирок, эгерде биз мурда текстте же сүйлөшүүдө машина деген сөздү колдонсок, анда транспорт каражатын колдонуу толук мүмкүн. *Painter* деген сөз да ошондой - бул адамдын живопись менен алек экенин көрсөтүп турат, бир *portraitist* же *landscapist* деген синонимдерди колдонуу менен ал кайсы жанрга артыкчылык берерин тактай алабыз (Смирницкий, 1956, 188-б.).

Туруктуу

Бир караганда, алар бир эле нерсени билдирет, бирок бири-бирин алмаштыра албайт, анткени алардын маанилери же толук дал келбейт, же диаметриалдуу карама-каршы семантикалык көлөкөлөргө ээ. Бир мисал, *retire* жана *resign* синонимдик этиштери.

Жалпысынан алганда, алар жумуштан кетүү дегенди билдирет, бирок биринчиси - түз эле иштен бошотууну билдирет, экинчиси - башка кызматка кызматтан кетүү (Смирницкий, 1956, 192-б.).

Аймактык (англо-америкалык)

Бул синонимдерди толук деп эсептесе болот, анткени алардын мааниси толугу менен дал келиши мүмкүн. Бир гана айырмасы, алар ар кайсы аймактарда же өлкөлөрдө керектелет. Эң кеңири таралган мисал англо-америкалык синонимдер бойдон калууда, алар көп учурда баш аламандыктарды жаратат, бирок ошол эле учурда америкалык жана британиялык англис тилинин ортосундагы айырманы аныктаган өзгөчөлүктөрдүн арасында кала берет (Devlin, 1987, p. 256).

draughts (BE) – checkers (AmE) (шашики), lorry (BE) – truck (AmE) (жүк ташуучу унаа), queue (BE) – line (AmE) (кезек)

Биздин дүйнө жылдан жылга өзгөрөт, убакыт тынымсыз учат. Баары тез эле эскирип, маанисиз болуп калат. Адамдар ар дайым коомдон артта калбай, тренддерди ээрчиши керек. Бул жерде жаңы нерселерди жана кубулуштарды сүрөттөгөн 10 сөздү карап көрөлү.

New деген сөз *жаңы* деп которулат. Анын 10 синонимдери:

1) Modern – современный - заманбап, акыркы.

We admire how modern technology is developing. – Заманбап технологиялар кандай өнүгүп жатканына суктанабыз.

2) Innovative – инновационный - инновациялык.

Elon Musk used innovative techniques to explore space. – Илон Маск космосту изилдөө үчүн инновациялык ыкмаларды колдонгон

3) Latest – последний- эң акыркы.

Do you follow the latest news in America? – Америкадагы акыркы жаңылыктарды байкайсызбы?

4) Recent - недавний- сонку.

Have you heard about the recent quarantine decree? – Сонку чыккан карантин жөнүндө уктуңуз беле?

5) Current –текущий- учурдагы.

Please write down my current email address and send me a commercial offer. -Сураныч, менин учурдагы электрондук почта дарегимди жазып, мага коммерциялык сунуш жөнөтүңүз.

6) Fresh – свежий- жаңы, жаш.

I have fresh ideas for this project. - Менде бул долбоор боюнча жаңы идеялар бар.

7) Groundbreaking - новаторский- революциялык.

New virus research was groundbreaking. – Вирустар боюнча жаңы изилдөө революциялык болду.

8) Contemporary -современный- заманбап.

I prefer contemporary dance style. – Мен заманбап бий стилин жактырам.

9) Unprecedented - беспрецедентный- болуп көрбөгөндөй.

This kind of quarantine was unprecedented in human history. – Мындай карантин адамзат тарыхында болуп көрбөгөндөй болгон.

10) Brand new - совершенно новый- жапжаңы.

He recently bought himself a brand new car. – Ал жакында өзүнө жапжаңы машина сатып алды.

Ал эми кыргыз тилиндеги окшош синонимдик катарда адам-киши-инсан-пенде, колдо болгон лексикографиялык маалыматтарга (сөздүктөргө) ылайык түзүлгөн, жалпысынан төрт компонент берилген жана негизги жана өзөктүү болуп бардык жалпыланган семантикалык белгилерди камтыган «адам» сөзү саналат. Англис тилинде көп компоненттүү *mind* «акыл, интеллект, ой-жүгүртүү» – *intelligence* «интеллект» *intellect* «интеллект» – *wit* «акыл, курч акыл» – *mentality* «акыл, ой-жүгүртүү» – *sagacity* «көрөгөчтүк» – *wisdom* «даанышмандык» – *perception* «түшүнүү, андоо, кабыл алуу» – *understanding* «түшүнүү» (Devlin, 1987, p. 267).

Синонимдик катарында да кыргыз тилиндеги окшош катарларда берилген синоним-сөздөрдүн маанилери менен семантикалык жактан окшош жана дифференциалдык чектөөлөр бар. Алар ар кандай элдердин ой жүгүртүүсүнүн окшоштугунан жана аларда «акыл» сыяктуу ой жүгүртүү сапатынан улам пайда болгон аракеттерден улам келип чыгат деп болжолдонот. Келтирилген мисалдарда басымдуу сөз катары маанилик жагын жана катардагы синонимдердин жалпы маанисин эң так туюнткан мүчө бөлүнүп көрсөтүлгөн. Ал бул учурда компоненттик талдоо аркылуу аныкталган, мында ар бир синонимдин семантикалык мүнөздөмөсү семантикалык өзөк менен дал келет. Ошондой эле, сөздүн маанисинин мүнөзү эске алынган, мында негизги сөз так чектелген мааниге жана эң кеңири айкалышууга ээ, жана эң негизгиси ал эң көп колдонулган стилистикалык нейтралдуу бирдик.

А.Сапарбаевдин байкоолору боюнча, өзөктүк синонимдик катардын эң жыштыгы көп компоненти болуп саналат. Ошондой эле, анын пикири боюнча, синонимдик парадигманын перифериясына карай төмөндөгөн жыштык «семантикасы татаал» сөздөрдүн иштеши чектелүү экендиги менен байланыштуу, ал эми жыштык өз кезегинде айкалышуу менен байланыштуу. Өзөктүк сөздүн айкалышуу потенциалы жогору экени табигый нерсе. Мисалы, кыргыз тилиндеги тынчтык «жымжырттык» – бейкуттук «тынчтык» – тымтырс «жымжырттык, унчукпоо, үнсүздүк» синонимдик катарында «тынчтык» сөзү доминанттуу болуп саналат, анткени ал дал ушул өзөктүү (негизги), стилистикалык жактан эң жыштыгы көп жана кыргыз тилинде сүйлөгөндөрдүн кебинде эң көп колдонулган сөз (Сапарбаев, 2015, 187-б.)

Англис тилиндеги окшош синонимдик катарда *silence* «унчукпоо, жымжырттык, тынчтык» – *quiet* «тынчтык, бейпилдик, тынч, унчукпоо» – *quietness* «тынчтык, бейпилдик» – *stillness* «кыймылсыздык», «тынчтык» – *soundlessness* «үнсүздүк»; *noiselessness* «ызычуусуздук» – *calm* «тынчтык, бейпилдик, жымжырттык, шамалсыздык» (Oxford Thesaurus, 1992, p. 1063; Мюллер, 2006) орус жана кыргыз тилдерине караганда көбүрөөк компоненттер берилген, бирок өзөктүү сөздү – *silence* жана анын семантикалык чектөөсүн аныктоо салыштырылып жаткан тилдердегидей эле.

Ж. Мукамбаевдин пикири боюнча, синонимдик катардын ар бир кийинки мүчөсү катардагы мурунку мүчөгө карата кошумча семантикалык айырмалоочу белгилерге ээ болушу керек (Мукамбаев, 1976, 58–59-бб.) Анын пикири боюнча мындай ыкма семантикалык бүдөмүктүккө алып келет жана синонимдик катарды кеңейтет. Ошол эле учурда, кийинки синонимдер мурункусу менен эмес, баштапкы сөз менен байланышта болот. Мисалы, кыргыз тилиндеги оромол, жоолук, каляк, элечек, илеки деген 4 компоненттен турган синонимдик катарда оромол сөзүн өзөктүү сөз катары бөлүп көрсөтүүгө болот. Дал ушул «оромол» сөзү семантикалык жактан максималдуу сыйымдуу жана стилистикалык жактан нейтралдуу, анткени ал ар кандай жаштагы аялдын каалаган баш кийимин билдирет. Андан ары катарда «жоолук» сөзүн көрсөтүүгө болот, ал дагы баш кийим болуп саналат

жана кыргыз тилинде сүйлөгөндөрдүн, бул тилдин ар кандай диалекттеринде сүйлөгөндөрдүн арасында көбүрөөк колдонулат, ошондой эле иерархиялык тартипте азыраак нейтралдуу жана минималдуу сыйымдуу болуп калган катардагы үчүнчү жана төртүнчү компонентке караганда сыйымдуураак жана ошол эле учурда нейтралдуураак. Бардык кийинки сөздөрдүн семантикалык белгилерин бириктирген өзөк оромол сөзү болуп саналат, ал эми каляк, элечек жана илеки сөздөрү «оромол» сөзүнө карата кошумча дифференциалдык белгиге ээ. Ошентип, кыргыз тилиндеги синонимдик катардын компоненттери ар бир кийинки синоним мурункусу менен эмес, баштапкысы менен байланышта болот.

Көп мүчөлүү синонимдик катарларга келсек, баштапкы сөзгө карата эсептелген синонимдик релеванттуу белгилердин жыйындысын аныктоодон катардагы синонимди аныктоо процедурасы көз каранды, б.а. синонимдер катарында сөздөр баштапкы сөздөн канчалык алыс турса, семантикасы боюнча ошончолук көбүрөөк четтеп кетет жана амплитуданын четиндеги компоненттер бири-бирине эң аз синонимдүү болуп калат (Фаворин, 1953, 16-б.). В.Д. Черняк синонимдик уялардын, кеңири синонимдик катарлардын, курамы боюнча бирдей болбогон, бир тектүү түзүлүштөрдүн пайда болушун синоним-сөздөргө жайылган ассоциативдик-деривациялык процесстердин маанилүү натыйжасы деп эсептейт. Ар бир уя бири-бирине окшош бир нече параллелдүү синонимдик катарларды камтыйт. Мисал катары ал АССдан (Академиялык синонимдер сөздүгү) «гаснуть» таяныч сөзү менен уяны колдонот, мында эки параллелдүү айырмаланган синонимдик катар берилген: 1) гаснуть жана погасать – угасать – тухнуть жана потухать – затухать «күйүүнү жана жарык берүүнү токтотуу» деген жалпы маани менен; 2) гаснуть жана погасать – угасать – тухнуть жана потухать – затухать – меркнуть «жарык берүүнү, жаркыроону токтотуу; жарык болууну токтотуу» деген жалпы маани менен курамы бирдей болгон бир нече параллелдүү синонимдик катарларды камтыган көп мүчөлүү синонимдик уялардын болушу орус жана англис тилдерине мүнөздүү.

С. Үсөналиевдин “Кыргыз тилинин синонимдер сөздүгү”, Ш. Жапаров, К. Сейдакматов жана Т. Сыдыковалардын “Кыргыз тилинин синонимдер сөздүгү” сөздүктөрүнүн талдоосу кыргыз тилинде эки мүчөлүү, ошондой эле үч мүчөлүү, төрт мүчөлүү жана беш мүчөлүү жада калса онго чейин синонимдик катарлар бар экенин көрсөттү. Белгилей кетүүчү нерсе, кыргыз тилиндеги синонимдик катарлардын түрлөрү көбүнчө эки, үч, төрт жана беш мүчөлүү түзүлүшкө ээ, ал эми жети жана андан көп мүчөлүү синонимдик катарлар көп эмес. Сегиз жана андан көп мүчөдөн турган синонимдик катарлар азыраак кездешет. (Үсөналиев, 2014, 58-б; Жапаров ж.б., 2015, 66-78-бб.). Мисалдарды карап көрөлү:

Эки мүчөлүү жуптар: атак - даңк, атиң – кап, бөтөн – жат, бекем – катуу, жемиш – мөмө, жогору – өйдө, жик - жарака, ат-ысым, белги - ишарат, кеп - сөз, курч - өткүр, конок - мейман, мекен - өлкө ж.б.

Үч мүчөлүү: жүз - өң - бет, аптап - ысык - илеп, жарык - нур - шоола, заман - доор - мезгил, бакыт - ырыс-таалай, курбу - тентуш - курдаш, күзөтчү - кароолчу - сакчы, күдөр - үмүт - ишенич, кезек - ката- нөөмөт, сокур - көр - азиз ж.б.

Төрт мүчөлүү: жалган - калп - ушак - төгүн; иргөө - талдоо - ылгоо - тандоо; жашын - бекин - коргон - далдала; катар - тегиз - текши - кылка; мезгил - убакыт - учур - маал; сүрөө - кубаттоо - коштоо - дем берүү; чал - абышка - ак сакал - карыя; эчак - алда качан - мурда – небак.

Беш мүчөлүү: түрдүү - ар башка - ар кыл - ар түркүн - башка-башка; чакчелекей - тартипсиз - иретсиз - башаламан - чаң-тополоң; чамдоо - ыкчамдаа - шашуу - тездөө - ылдамдоо; чаңыруу - кыйкыруу - бакыруу - айкыруу - өкүрүү; уруу - согуу - токмоктоо - таяктоо - текилөө - тамызуу - тутандыруу - күйгүзүү - жандыруу - жагуу.

Алты мүчөлүү: так - даана - айкын - ачык - туура - анык; талыгуу - чарчо - алсыздануу - талыкшуу - алсыроо - чаалыгуу; акылман - даанышман - кеменгер - көсөм - жетик - данакер; баатыр - эр - кабылан - шер - арстан - сырттан.

Жети мүчөлүү: калыстык - адилеттик - адилдик - тууралык - акыйкатчылык - адилетчилик - адилеттүүлүк; айла - амал - арга - ылаажы - иле - эп - жол; акмак - наадан - макоо - ит - акылсыз - дөдөй; жалын - жалбар - жалдыра - жалоору - өтүн - суран - жалоору.

Сегиз мүчөлүү: адат - салт - ырым - үрп-адат - традиция, жөрөлгө - ырасми - ырым-жырым; айлакер - шум - амалкөй - амалдуу - илелүү - куу - митаам - шумпай; айыпкер - күнөөкөр - жазакер - кылмышкер - айыптуу - күнөөлүү - жазыктуу - кылмыштуу.

Тогуз мүчөлүү: азап - жапа - кыйноо - жабыр - кордук - кыйынчылык - мээнет - көргүлүк - шор; болжо - божомолдо - жоромолдо - боолго - боолголо - болжолдо - чамала - түкшүмөлдө - тушмалда.

Он мүчөлүү: жалтан - жазган - жалтайла - жалтакта - жалтанда - иймен - тартын - тайман - айбык - корун; жолу - ирет - мерте - мертебе - мертем - сапар - курдай - саам - сыйра - эсе.

«Оксфорд сөздүгүнө» (Oxford Thesaurus, 1992) ылайык, англис тилинде сөздөрдү синонимдик катарларга бириктирүүнүн негизги критерийи контекстте сөздөрдүн алмаштырылышы болуп саналат, ошондуктан ар бир синонимдик катардын курамына мааниси жарым-жартылай дал келген, кээде атүгүл семантикалык айырмачылыктары абдан чоң болгон сөздөр кирет (Hornby, 1962, p. 233). Өз кезегинде, «Орус тилинин синонимдер сөздүгү» (Евгеньева, 1975, с. 194) да алардын негизги лингвистикалык белгилерин баса белгилейт, мында толук мааниде синоним деп өзүнүн эквивалентине карата аныкталган жана ага кандайдыр бир сызык боюнча, маанисиндеги ичке өң боюнча, туюнтулган экспрессиясы, эмоционалдык боёгу, стилистикалык таандыктыгы, айкалышуусу боюнча карама-каршы коюлушу мүмкүн болгон, демек, адабий жалпы улуттук тилдин лексикалык-семантикалык системасында өз ордун ээлеген сөз деп эсептөө керек.

Компоненттердин саны боюнча салыштырылып жаткан тилдердеги синонимдик катарлар бирдей эмес. Кыргыз тилинде бош – чаржайыт– ирээтсиз – баш аламан – жүйөөсүз - маанисиз – ыксыз синонимдер катары 8 компоненттен, орус тилинде - вздор, ерунда (разг.), ерундистика (прост.), чепуха (разг.), чепуховина (прост), чушь (разг.), белиберда (разг.), галиматъя (разг.), ахиня (разг.), околесица (прост.), гиль (разг.), пустяки (разг.), пустое (разг.), глупости (разг.), ерунда на постном масле (разг.) 17 компоненттен турат, ал эми англис тилинде – nonsense - rubbish – drivel - gibberish - gobbledegook же gobbledygook – twaddle - trash, – babble - balderdash 9 компоненттерден турат. Ошентип, орус жана англис тилдеринде көп сандагы орой сөздөрдөн турган көп мүчөлүү синонимдик катарлар кеңири таралган, муну биз кыргыз тилинде байкабайбыз деп жыйынтык чыгарууга болот. Синонимдердин стилистикалык боёгуна келсек, азыркы англис тилинин көпчүлүк сөздөрү жалпы колдонулуучу, башкача айтканда, ачык стилистикалык боёкко ээ эмес, орус тилинин синонимдик катарында доминант гана нейтралдуу болуп саналат.

«Оксфорд синонимдер сөздүгүндө» синонимия мамилеси сөздөрдүн айрым маанилеринин ортосунда эмес, бүтүндөй сөздөрдүн ортосунда орнотулат (Hornby, 1962, p.

136). Ошондуктан, бир катардын чегинде, кыргыз тилиндегидей эле, көбүнчө дароо бир нече маани каралат, алар дайыма эле бири-бирине синонимдик боло бербейт, алардын ичинен орус синонимдик катарынын маанисине туура келгенин тандоо керек. Ошондой эле, кыргыз, орус жана англис синонимдик катарларынын курамына кирген синонимдер бирдей эмес, ар кандай семантикалык, конструктивдик жана стилистикалык белгилер боюнча окшоштуктарга жана айырмачылыктарга ээ. Ал эми аларды классификациялоо жана доминантты бөлүп көрсөтүү үчүн сөздүн маанисинин өңдөрүн бөлүп көрсөтүү зарыл.

Корутунду

Кыргыз, орус жана англис тилдериндеги синонимдерди колдонуу өзгөчөлүктөрүн салыштырмалуу изилдөөнүн натыйжасында төмөнкүдөй тыянактар чыгарылды:

Синонимдик катарлардын өзгөчөлүгү: Каралып жаткан тилдерде синонимдик катарлардын түзүлүшү олуттуу түрдө айырмаланары аныкталды. Эгерде орус жана англис тилдеринде синонимия тармактуулугу жана стилистикалык боёктордун көптүгү менен мүнөздөлсө, кыргыз тилиндеги синонимдик катарлар көбүнчө образдуу туюнтмалардын бай катмарына жана улуттук өзгөчөлүккө ээ лексикага таянары белгилүү болду.

Өзөктүү сөздөр жана алардын функциялары: Үч тилдин ар биринде синонимдик катарлардын өзөктүү сөздөрү (доминантары) аныкталды. Белгилүү бир синонимди тандоо лексикалык мааниден гана эмес, тексттин функционалдык-стилистикалык табиятынан да көз каранды экени далилденди. Англис тилинде синонимия көбүнчө тавтологиядан качуу жана тактыкка (precision) жетүү куралы катары кызмат кылса, орус тилинде — эмоционалдык-экспрессивдүү боёк берүү, ал эми кыргыз тилинде — кептин образдуулугун күчөтүү каражаты катары колдонулат.

Практикалык мааниси: Иште каралган синонимдердин иштешинин теориялык аспектери лексикографиялык практика (сөздүктөрдү түзүү) жана котормо теориясы үчүн чоң мааниге ээ. Синонимдердин ортосундагы назик маанилик айырмачылыктарды түшүнүү котормочуларга ар кандай жанрдагы тексттер менен иштөөдө эквиваленттүүлүккө жетишүүгө мүмкүндүк берет.

Жыйынтыктап айтканда, үч тилдеги синонимияны салыштырма аспектке изилдөө тил менен ой жүгүртүүнүн өз ара аракеттенүү механизмдерин тереңирээк түшүнүүгө жол ачат, ошондой эле чет тилдерди натыйжалуу өздөштүрүүгө өбөлгө түзөт.

Колдонулган адабияттар

1. Батырова, Т., Бапышова, А. (2023). Студенттердин кеп маданиятын кептик коммуникациянын негизинде калыптандыруу. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Филология*, (1(1), 22–29. [https://doi.org/10.52754/16948874_2023_1\(1\)_3](https://doi.org/10.52754/16948874_2023_1(1)_3)
2. Жапаров, Ш., Сейдакматов, К., Сыдыкова, Т. (2015). *Кыргыз тилинин синонимдер*. Бишкек: Бийиктик.
3. Мукамбаев, Ж., Осмонкулов, А. (1976). *Азыркы кыргыз тили: методикалык көрсөтмөлөр жана көнүгүүлөр жыйнагы*. Фрунзе: Мектеп.
4. Мюллер, В.К. (2006). *Большой англо - русский словарь*: В новой редакций: 210 000 слов, словосочетаний, идиоматических выражений, пословиц и поговорок. Москва: Цитадель - трейд: РИПОЛ КЛАССИК: Дом. ХХ1.

5. Никитин, М.В. (1988). *Основы лингвистической теории значения*. Москва: Высшая школа.
6. Сапарбаев, А. (2015). *Азыркы кыргыз тили: лексикология*. Окуу китеби. Бишкек: Улуу тоолор; Имак-офсет.
7. *Словарь синонимов*. (1975). Справочное пособие. Под ред. А.П. Евгеньевой. Ленинград: “Наука”.
8. Смирницкий А.И. (1956). *Лексикология английского языка*. Москва: Издательство литературы на иностранных языках.
9. Үсөналиев, С. (2014). *Кыргыз тилинин синонимдер сөздүгү*. Бишкек: “Салам”.
10. Фаворин, В.К. (1953). *Синонимы в русском языке*. Свердловск: Свердловское книжное изд-во.
11. Харитончик, З.А. (1992). *Лексикология английского языка*. Минск: Высшая школа.
12. Devlin, J. (1987). *A Dictionary of Synonyms and Antonyms with 5000 words*. New York: Warner Books Edition.
13. *Easier English Basic Synonyms*. (2004). Ed. Howard Sargean Bloomsbury Publishing Plc.
14. Ginzburg, R.S., Khidekel, S.S., Knyazeva, G.Y., Sankin, A.A. (1979). *A Course in Modern English Lexicology*. Second Edition Revised and Enlarged. Moscow: Vysšaja Škola.
15. Hornby, A.S. (1962). *Oxford's Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford University Press.
16. Rakhimova, Z., & Kalygulova, S. (2024). The Influence Of Students' Personality Traits On Learning English. *Bulletin of Osh State University*, (2), 447–457. https://doi.org/10.52754/16948610_2024_2_44
17. *The Cambridge International Dictionary of English*. (1995). Cambridge University Press.
18. *The Oxford Thesaurus: An A-Z Dictionary of Synonyms*. (1992). Oxford: Clarendon Press.